

Látványos számok: diagramok felhasználása a történelemórán

Dupcsik Csaba

A DIAGRAM MINT DIDAKTIKAI ESZKÖZ

A diagramok adatsorokat jelenítenek meg látványos formában. Nem matematikusok számára három forma lehet érdekes: a kördiagram, az oszlopdiagram és a vonalas grafikon – hogy melyiket érdemes használni, azt adataink és céljaink határozzák meg. A kördiagram például egy adott pillanat összeadható mennyiségeinek százalékos eloszlását mutatja – de kronologikus összehasonlításra nem alkalmas. A grafikon már igen, de ha az egyes értékek túl közel vannak egymáshoz, akkor a különböző vonalak hajlamosak „összegubancolódni”. Az utóbbi két mondatból kiderülhetett e sorok szerzőjének elfogultsága: az esetek többségében az oszlopdiagramot tartja a leghasznosabb eszköznek a történelemoktatásban.

A diagramnak a szemléletesség jelenti a nagy előnyét a táblázatos formában megadott adatsorral szemben, ugyanakkor, ez a szemléletesség problémák forrásává is válhat. A mellékelt diagramok segítségével mutatok néhány példát arra nézve is, mennyire mást sugallhat ugyanazon adatsor – másként megrajzolva. Javaslom ennek a problémának az említését is az órán, egyrészt azért, mert ez a „leleplezés” fokozhatja a tanulók motiváltságát, másrészt, mivel a forráskritikai attitűdök és készségek kifejlesztése alapvető fontosságú a történelmi folyamatok értelmezésében – de a diákok későbbi életükben is számos diagrammal találkozhatnak majd. (Csak arra kell vigyázni, nehogy a forráskritikai lecke „túl jól” sikerüljön, s az csapódjon le, hogy az adatokkal bármit be lehet bizonyítani, hogy minden statisztika hazugság.)

A mellékelt anyag diagramjai „A nemzetállamok és az imperializmus kora (1849–1914)”-témakörön belül használhatók fel. Mivel nem célszerű egy teljes órát a diagramokra alapozni, a mellékelt diagramokat három blokkba csoportosítottam, amelyek a következő témákhoz használhatóak, más típusú forrásokkal vegyesen:

1. „Gazdasági és társadalmi változások a fejlett országokban”
2. „Hatalmi viszonyok, katonai-politikai szövetségek a századfordulón”
3. „Gyarmatosítás és imperializmus”

A diagramok teljes méretben megtalálhatók a pdf-mellékletben. Az itt olvasható dokumentumban pedig – a könnyebb felismerhetőség kedvéért – kicsinyítve is beszúrtam az egyes diagramokat. Ezen kívül megadom a szóban forgó diagramok adatait táblázatos

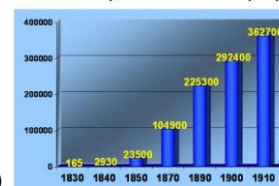
formában is, az értelmezésüket megkönnyítő szempontokkal, illetve „forráskritikai tanulságokkal” együtt.

A diagramok elsősorban projektorral kivetítve, vagy interaktív táblán használhatóak. Ha ez nem áll rendelkezésre – minden diák számára nyilván pazarlás lenne kinyomtatni, de A4-es méretben kinyomtatva egy-egy diagram talán használható, például kics csoportokban.

1. „GAZDASÁGI ÉS TÁRSADALMI VÁLTOZÁSOK A FEJLETT ORSZÁGOKBAN”

A) A témához tartozó diagramok:

1. Az európai vasútvonalak (km)

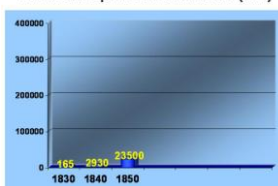

1. diagram. Az európai vasútvonalak hossza, 1830-1910 (km)

1830	1840	1850	1870	1890	1900	1910
165	2 930	23 500	104 900	225 300	292 400	362 700

2. és 3. diagram: az 1. diagram egyes részletei külön

2. Az európai vasútvonalak (km)

3. Az európai vasútvonalak (km)

Tartalmilag a diagramok a vasúthálózat fejlődését jelenítik meg.

Feladatok

Idézzék fel az ipari forradalomról tanultakat – mi volt a vasút jelentősége? *(Egyrészt a szállítás mennyiségének és sebességének fokozásával növelte az iparosodás sebességét is, másrészt a vasútépítés a nehézipar húzóágazatává vált.)*

Hívjuk fel a figyelmet az „európai” jelzőre – vajon hol épülhettek még a korban jelentős vasúthálózatok? *(Transz-szibériai Vasút, az amerikai vasutak, vagy brit gyarmatosítók által épített indiai hálózat.)*

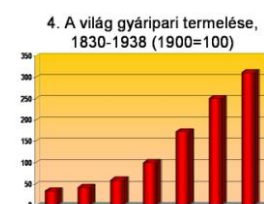
Forráskritikai szempontból

Mit is akarunk a diagrammal „mondani”, milyen tendenciákat akarunk bemutatni, milyen korszakban, milyen területeken – ennek eldöntése a legfontosabb. Az 1. diagram nagyon tanulságos – ha az egész európai fejlődést akarjuk demonstrálni az 1830 és 1910 közötti

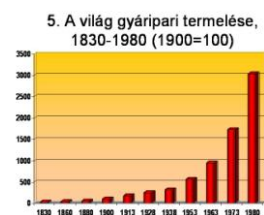
időszakban. Ha viszont csak a 19. század első felével akarunk foglalkozni, akkor ez a tág időhatár visszaüthet – az 1910-es adatok fényében eltörpülnek a korai adatok, noha abban a korszakban, nulláról kezdeni a vasúthálózat fejlesztését, sokkal nagyobb vállalkozás volt, mint szárnyvonalat építeni a többszázezer kilométerhez. Ilyenkor tehát érdemes törölni a későbbi adatokat – ha viszont a léptéket nem változtatjuk meg (mint a **2. diagram** esetében), akkor az „eltörpülés-effektus” továbbra is érvényesül. A 3. diagram esetében viszont már az ábrázoláson maradt adatokhoz igazítottuk a skálát is – így már kiugrik, hogy az 1830-as évek első lépéseit a vasútépítés terén már az 1840-es években egy nagy ugrás követte.

B) A témához tartozó diagramok:

4. diagram. A világ gyáripari termelése, 1830-1938 (1900 = 100)

5. diagram. A világ gyáripari termelése, 1830-1980 (1900 = 100)

1830	1860	1880	1900	1913	1928	1938	1953	1963	1973	1980
34,1	41,8	59,4	100	172,4	250,8	311,4	567,7	950,1	1730,6	3041,6

Tartalmilag a diagramok a gyáripár fejlődését jelenítik meg, kitekintéssel a korszakhatáron túlra.

Feladatok

Vesse össze a diagramot a következő forrással: *„A burzsoázia alig százéves osztályuralma alatt tömegesebb és kolosszálisabb termelőerőket hozott létre, mint valamennyi letűnt nemzedék együttléve. Természeti erők leigázása, gépi berendezés, a vegyészet alkalmazása iparban és földművelésben, gőzhajózás, vasutak, villamos távirók, egész világrészek megművelés alá vétele, folyók hajózhatóvá tétele, lábdobbanásra a földből előpattanó egész népségek – mely korábbi század sejtette, hogy a társadalmi munka méhében ilyen termelőerők szunnyadnak!”* Először csak azt áruljuk el, hogy a forrás 1848-ból származik – mutassák meg ezt az időpontot a diagramon! (Mivel „csak” az első és második oszlop között járunk, érzékeltetni lehet, mekkora hatást gyakorolt a kortársakra már a kezdeti ipari fejlődés is. Ezután érdemes elárulni, hogy a forrás a Kommunista Kiáltványból származik →) Milyen

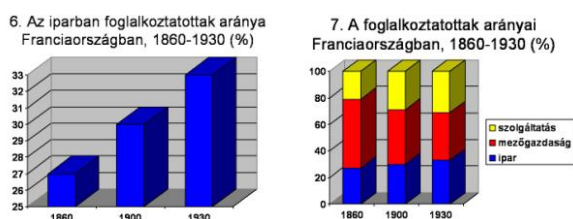
jelentősége van, hogy a kapitalizmus legjelentősebb kritikusanak ilyen képe volt a kapitalizmus „erejéről”?

Forráskritikai szempontból

E diagramok esetében is a mértékek okozhatnak problémákat. Ha arról tanítunk, hogy a 19. század második felében milyen társadalmi és politikai változásokat hozott az ipari forradalom, akkor érdemes inkább a 4. diagramot elővenni. Az 5. diagram a kitekintés miatt lehet fontos (s később, a 12. évfolyamban ismét elővehető). Érdemes rámutatni – csak nem fog „kilógni az aktuálpolitikai lóláb” – hogy ezen hosszú időtáv alatt több gazdasági válság is volt, időnként olyan súlyosak, hogy a kortársak azt hitték, „a rendszer” végleg befuccsolt.

C) A témához tartozó diagramok:

6-7. diagram. Az iparban foglalkoztatottak aránya Franciaországban, 1860–1930 (%)

	1860	1900	1930
ipar	27	30	33
mezőgazdaság	52	41	36
szolgáltatás	21	29	31

Tartalmilag a diagram a foglalkoztatási struktúra átalakulását jeleníti meg, Franciaország példáján keresztül, kitekintéssel a korszakhatáron túlra.

Feladatok

Idézzé fel korábbi tanulmányaiból: az ipari forradalmat megelőzően az emberek mekkora hányada dolgozott a különböző termelési ágazatokban! *(Természetesen nem pontos adatokat kell „kiszedni” a tanulókból, hanem annak tudatosítását, hogy az ipari forradalomig az emberek túlnyomó többsége a földet művelte. Érdeklődő tanulóknál felmerülhet, ezért érdemes tudni: manapság valamennyi fejlett országban egyszámjegyű a dolgozóknak az a hányada, amely mezőgazdasággal foglalkozik; Magyarországon pl. az aktív foglalkoztatottak 4-5%-a).*

Idézzé fel: mit jelent a „proletariátus” fogalma! Mi volt ennek a csoportnak (osztálynak) a jelentősége a marxi elméletben? *(Rá kellene csodálkoztatni a tanulókat – a marxi elmélet mintha az sugallná, hogy a proletariátus volt a fejlett országokban a [potenciális] többségi osztály. Érdeemes ezzel szemben tudatni, hogy egyedül Nagy-Britanniában alkottak többséget az iparban dolgozók – 1900-ban 51%-ot, de hamarosan ott is csökkenni kezdett ez az arány. Megfogalmazható: az ipari forradalom még a legfejlettebb országokban sem jelentette azt, hogy a többség az iparban dolgozott – ami különben sem azonos a „munkásosztállyal” –; a mezőgazdaságból élők aránya viszont folyamatosan csökkent az ipari forradalom után; a szolgáltatásból élők – akik manapság szinte valamennyi európai országban a többséget alkotják – aránya pedig már ekkor elkezdett növekedni, nem pedig a „posztindusztriális” korszakban, a 20. század második felében.)*

Forráskritikai szempontból

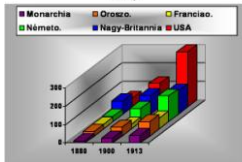
A **6. diagram** óriási növekedést sugall – de egy manipulációnak köszönhetően. Ezen a diagramon ugyanis egyrészt csak az iparban foglalkoztatottakat ábrázoltuk, még hozzá úgy, hogy a tengely minimumának nem 0-t, hanem 25%-ot, maximumának nem 100%-ot, hanem 33%-ot vettük. Így vizuálisan „óriási növekedést” látunk, amíg szemügyre nem vesszük a függőleges tengely értékeit. Ha ezt összevetjük a **7. diagrammal**, jól látható, hogy bár Franciaország tekintélyes ipari növekedésen ment keresztül, a foglalkoztatottakon belül „csak” 27%-ról 33%-ra nőtt az iparban dolgozók aránya. Ezen a diagramon már kifejezetten figyelniük kell, hogy egyáltalán észrevegyük a növekedést – bár az adatok ugyanazok.

2. „HATALMI VISZONYOK, KATONAI-POLITIKAI SZÖVETSÉGEK A SZÁZADFORDULÓN”

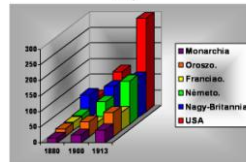
D) A témához tartozó diagramok:

8-11. diagram. A nagyhatalmak ipari potenciálja, 1880–1913 (Nagy-Britannia 1900-ban = 100)

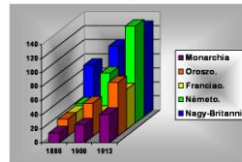
8. A nagyhatalmak ipari potenciálja, 1880-1913 (Nagy-Britannia 1900-ban = 100)

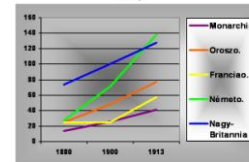
9. A nagyhatalmak ipari potenciálja, 1880-1913 (Nagy-Britannia 1900-ban = 100)

10. A nagyhatalmak ipari potenciálja, 1880-1913 (Nagy-Britannia 1900-ban = 100)

11. A nagyhatalmak ipari potenciálja, 1880-1913 (Nagy-Britannia 1900-ban = 100)

	1880	1900	1913
Monarchia	14,0	25,6	40,7
Oroszo.	24,5	47,5	76,6
Francia.	25,1	25,1	57,3
Németo.	27,4	71,2	137,7
Nagy-Britannia	73,3	100,0	127,2
USA	46,9	127,8	298,1

Tartalmilag a diagramok a nagyhatalmak egymáshoz viszonyított ipari potenciálját jelenítik meg, 1880 és 1913 között.

Feladatok

Állapítsa meg, milyen erőviszonyok voltak az egyes államok között 1880-ban! Mi változott a legnagyobb mértékben 1913-ig? (Az adatokból világosnak kell lennie: Nagy-Britannia, „a világ műhelye” 1880 körül a világ első számú nagyhatalma volt, míg 1913-ra Németország lehagyta gazdasági szempontból. Más forrásokra támaszkodva kell „kiszedni” a tanulókból, hogy a britek vajon miért nem érezték veszélyesnek Amerika még nagyobb mértékű növekedését.)

Idézz fel: milyen nagyhatalmi ellentétekről tud 1880 környékéről? Hogyan változott a helyzet 1913-ig, milyen korábbi ellenségek kötöttek szövetséget? A diagram alapján tudunk valamit mondani az okokról? (Nagy-Britannia a 19. század második felében folyamatosan rivalizált Franciaországgal és Oroszországgal a gyarmatosítás terén – míg az első világháborút már szövetségesként kezdték, Németország ellen.)

Figyelje meg az Osztrák-Magyar Monarchia ipari potenciáljának alakulását a többi nagyhatalomhoz képest! Mit tudunk ebből megállapítani a birodalom nemzetközi súlyáról? (Az itt felsorolt 6 nagyhatalom között szinte mindig a leggyengébb iparral rendelkező állam volt. Az egyetlen kivétel is érdekes: 1900 környékén az Osztrák-Magyar Monarchia termelése

rövid időre, kis mértékben, de meghaladta Franciaország ipari potenciálját. Ezt követően viszont valamennyi nagyhatalom, még Oroszország is, gyorsabban növekedett, mint a Monarchia, s Ausztria-Magyarország lemaradása növekedett is a fejlett világ többi részétől. Mindez elgondolkodtathat minket a tekintetben, hogy nem szoktuk-e hagyományosan túlbecsülni a „boldog békeidők” fejlődésének mértékét, illetve, hogy a nemzetiségi ellentétek és a külpolitika mellett nem szoktuk-e alulbecsülni a gazdasági elmaradottság szerepét a Monarchia felbomlásában.)

Forráskritikai szempontból

Vegyük a **8. diagramot**: 1913-ra az Egyesült Államok annyira „elhúzott” a többiektől, hogy az USA utolsó termelési szintje határozza meg a diagram egészének vizuális képét, s emellett a többi adat hajlamos „eltörpülni”. Ráadásul, bármilyen „olcsó trükk”, meghatározza a látványosságot az is, mennyire nyújtjuk meg a rajzot egy vagy másik irányba. Ez nem okvetlenül tudatos: például, ha pusztán szórakozottságból a jelmagyarázatot nem a diagram fölé helyezzük, mint a 8. diagramon, hanem mellé, mint a **9. diagram** esetében – a rajz máris megnyúlik, s Amerika fölénye „megnő”, *noha az adatok nem változtak semmit a 8-dikhoz képest.*

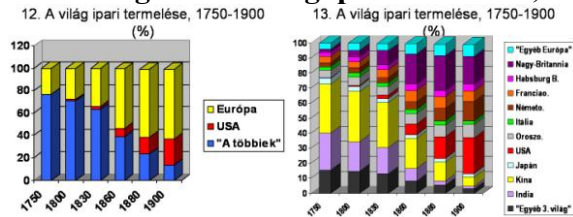
Ha viszont *nem* azt akarjuk demonstrálni, hogyan tört az élre az USA, hanem azt akarjuk mutatni, hogyan változtak meg *az európai erőviszonyok* az első világháború küszöbére, arra ez a diagram már kevésbé alkalmas. Akkor érdemes inkább törölni az amerikai adatokat, mint ez a **10. diagram** esetében történt – ekkor válik igazán láthatóvá, hogy Nagy-Britannia, amely 1880-ban még a világ első számú ipari nagyhatalma volt, 1913-ra lemaradt Németország mögött. A többi állam fejlődése is jobban kivehető, de az oszlopok még mindig nagyon takarják egymást, s ezért ezt az adatsort talán érdekesebb vonaldiagram formájában megrajzolni.

Ha ezt megtettük, akkor az így létrejövő **11. diagramon** érdekes, korábban nem annyira feltűnő részleteket is megfigyelhetünk. Például, a feladatoknál említett tendenciákat az Osztrák-Magyar Monarchia fejlődésében.

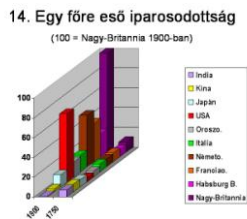
3. „GYARMATOSÍTÁS ÉS IMPERIALIZMUS”

E) A témához tartozó diagramok:

12-13. diagram. A világ ipari termelése, 1750–1900 (%)

14. diagram. Egy főre eső iparosodottság (100 = Nagy-Britannia 1900-ban)

13. A világ ipari termelésének relatív megoszlása, 1750–1900

	1750	1800	1830	1860	1880	1900
"Egyéb 3. világ"*	15,7	14,7	13,1	8,3	5,6	3,1
India	24,5	19,7	17,6	8,6	2,8	1,7
Kína	32,8	33,3	29,8	19,7	12,5	6,2
Japán	3,8	3,5	2,8	2,6	2,4	2,4
USA**	0,1	0,8	2,4	7,2	14,7	23,6
Oroszország.	5,0	5,6	5,6	7,0	7,6	8,8
Itália	2,4	2,5	2,3	2,5	2,5	2,5
Németország.***	2,9	3,5	3,5	4,9	8,5	13,2
Franciaország.	4,0	4,2	5,2	7,9	7,8	6,8
Habsburg B.	2,9	3,2	3,2	4,2	4,4	4,7
Nagy-Britannia	1,9	4,3	9,5	19,9	22,9	18,5
"Egyéb Európa"	4,1	4,8	4,9	6,8	7,6	7,5

* „Egyéb 3. világ” = a világ nem európai, nem észak-amerikai, nem japán, nem kínai, nem indiai részének kissé szerencsétlen elnevezése (tehát egész Latin-Amerika, Afrika, az iszlám világ és Óceánia).

** USA = 1750-ben természetesen még csak „észak-amerikai brit gyarmatok”

*** Németo. = 1860-ig természetesen csak „német államok”

14. Egy főre eső iparosodottság (100 = Nagy-Britannia 1900-ban)

	1900	1750
India	1	7
Kína	3	8
Japán	12	7
USA	69	4
Oroszo.	15	6
Itália	17	8
Németo.	52	8
Franciao.	39	9
Habsburg B.	23	7
Nagy-Britannia	100	10

Tartalmilag a 12-13. diagramok azt jelenítik meg, hogy 1750 és 1900 között, adott években a világ teljes ipari termelésének hány százalékát adják bizonyos országok, országcsoportok. Az oszlopok tehát azért egyforma méretűek, mert egyaránt az adott év termelésének 100%-át adják – de érdemes visszautalni a 4-5. táblázatokra („A világ gyáripari termelése”), amelyből kiderül, hogy az össztermelés mennyiségi értelemben rendkívüli mértékben megváltozott. Bizonyos mértékben a két diagramtípus kombinálását jelenti a 14. diagram, amelyben az egy főre eső ipari termelés jelenik meg egyes országokban.

Feladatok

Mely államok, államcsoportok voltak a legnagyobb ipari termelők az ipari forradalom előtt (tehát 1750-ben)? Hogyan változott meg ezen országok helyzete? Vessék össze a diagram kínai adatait az alábbi forrással (Csien-lung kínai császár levele III. György királynak, válaszul arra, hogy a brit kormány kereskedelmi kapcsolatokat akart létesíteni Kínával; 18. század vége): *„Te, ó uralkodó, messze lakozol, sok tengeren túl, és mégis attól az alázatos kívánságtól vezettetve, hogy civilizációnk jótéteményeiben osztozhass, követséget küldtél, amely engedelmesen eljuttatta hozzánk üzenetét. Azok a komoly kifejezések, amelyekből az üzenet áll, bizonyítják részedről a tiszteletteljes alázatosságot, mely rendkívül dicséretre méltó. Ami azt a kérelmedet illeti, hogy egy alattvalódat mennyei udvaromhoz küldhesd, hogy ellenőrizze országod kereskedelmét Kínával, úgy ez a kérés ellentmond dinasztiám minden szokásának és semmilyen módon sem fogadható el. A mi mennyei birodalmunk mindenben bővelkedik határai között, ezért nem szükséges, hogy külföldi barbárok készítményeit behozzuk. Ha úgy rendelkeztem, hogy az általad küldött hódolati ajándékokat, ó uralkodó, elfogadják, úgy ez kizárólag azért történt, mert figyelembe vettük azt az érzést, amely arra indított, hogy elküldd őket. Dinasztiánk hatalmas győzelmeinek híre elhatolt az Égalatti*

minden országába, s a szárazföldek és tengerek valamennyi nemzetének uralkodói elküldik értékes ajándékaikat...”

(Érdeemes felidézteni a tanulókkal, hogy az ipari forradalmat megelőző három évezred legnagyobb részében Kína volt [az egyik] legjelentősebb gazdasági nagyhatalom a világban – már csak azért is, mert ők esetleg egy olyan világban fognak felnőni, ahol ismét ez lesz a helyzet).

Vessék össze a 20. század eleji helyzetet az alábbi, ekkor született forrással: *„Oroszországnak az szolgál javára, hogy az erős, de mozdulni nem tudó Kína a szomszédja. Kelet felől ez a záloga Oroszország nyugalmanak és jövő jólétének”* (Szergej Vitte orosz pénzügyminiszter)

Adja össze Európa adatait! Vesse össze az érték növekedését az európaiak gyarmatbirodalmának növekedésével!

Hogyan változott „az egyéb 3. világ” gazdasági helyzete a korszakban? *(Ezen területek összes ipari termelése már 1750-ben is csak a világtermelés 15,7%-át adta. Már meglévő elmaradottságuk fokozódott tehát az európai gyarmatosításnak „köszönhetően”: arányuk 1900-ig az ötödére csökkent.)*

Vesse össze a három ázsiai nagyhatalom (Kína, India és Japán) mutatóit! Miben közös a fejlődésük menete, illetve miben tér el egymástól? Mi lehet az eltérések oka? Vesse össze az itt közölt gazdasági adatokat azzal, amit az említett államok politikai történetéről tanult! *(Egyrészt: Kína részesedése ötödére, Indiáé 14-szer kisebb hányadára, Japáné a kétharmadára esett vissza. Másrészt: politikailag különböző mértékben kerültek nyugati függésbe – s ezen függés mértéke tulajdonképpen megfeleltető a visszaesés mértékének!*

Kicsit részletesebben: Japán a koraiújkori tudatos elszigetelődését az 1850-es években megtörték a „fekete hajók”, tehát a nyugati katonai fölény kinyilvánítása. Japánt sokkolta a nyugatiak benyomulása, de hamarosan reformok sorozatával reagáltak a kihívásra. Függetlenségüket sosem veszítették el, sőt, a 20. század küszöbére már az ő államukat is az imperialista nagyhatalmak között tartották számon. Mindeközben: az egy főre eső iparosodottság a korszak első felében, még a reformok megkezdése előtt stagnált, de nem csökkent, a korszak második felében pedig még növekedett is.

Kína a 18. század végén még fölényesen „elhessegette” a partjainál tolakodó briteket; az 1840-es években, az ópiumháborúban már megalázó vereséget szenvedett tőlük, kénytelen volt engedményeket tenni és átengedni Hong Kongot; 1900-ra pedig félgyarmati státusba süllyedt. Mindeközben a világ ipari termelésében való részesedésük nem csak azért csökkent, mert a nyugatiak elhúztak mellettük, hanem az egy főre eső iparosodottságuk is jóval kevesebb mint a felére esett vissza.

India sorsa 1750-re már megpecsételődött: a britek erős pozíciókkal rendelkeztek, s innen kiindulva a következő évtizedekben gyarmatosították az egész szubkontinentst. Miközben India tehát a diagramban ábrázolt korszak szinte egészében az európaiak – azon belül is az elsőként iparosodó Anglia – gyarmata volt, egy főre eső iparosodottsága a hetedére esett vissza.

Tehát a három ázsiai óriás gazdasági fejlődése annál nagyobb mértékben zuhant vissza, minél nagyobb mértékű európai függésbe kerültek.)

Milyen különbségek mutathatók ki az egy főre eső ipari termelés mértékében az ipari forradalmat megelőzően? És utána? (Az egy főre eső iparosodottság már 1750-ben is Nagy-Britanniában volt a legmagasabb – ennyiben tehát nem véletlen, hogy itt kezdődött az ipari forradalom. Másrészt: a legmagasabb és a legalacsonyabb mutató között 2,5-szeres különbség mutatható ki. És ami mai szemmel nézve az egyik legérdekesebb adat: az itt felsorolt országok közül az amerikai gyarmatokon, a leendő USA-ban volt a legalacsonyabb az egy főre eső iparosodottság mutatója!

1900-ban a legmagasabb és legalacsonyabb mutató között már kerekén százszoros különbség látható. Még mindig Nagy-Britanniáé a legmagasabb, a második az USA (69%), a harmadik Németország (52%), a negyedik Franciaország (39%) az ötödik a Monarchia (23%) – a többiek értéke legfeljebb 1-sel kezdődött.

A legmagasabb (16,75-szoros) növekedést az egy főre jutó iparosodottságban az USA produkálta. Németország a korszak egészében „csak” 6,5-szörös, míg Nagy-Britannia 10-szeres növekedést mutatott – viszont az 1880-1900 közötti korszakban Németország duplázott. Nagy-Britanniának 1830 és 1860 között volt egy jó korszaka, amikor 2,5-szeresére növelte a termelékenységét).

Forráskritikai szempontból

Ezúttal nem problematikus, hanem kifejezetten előnyös a hosszú időtáv: így látható, hogyan és milyen mértékben eltolódtak el a világ erőviszonyai az ipari forradalmat követően. Az értékeket nem érdemes felírni a diagramra, mivel túlszűfolt és olvashatatlan lenne – de a tanár nyugodtan felolvashatja az éppen szóba kerülő adatokat a táblázatos formából, hisz’ ezeket a számokat senkinek sem kell fejből tudnia. Csak az igazán szembeszökő trendeket érdemes – hozzávetőleg – számszerűsíteni: például hogy Kína a világ ipari termelésének harmadát, India negyedét adta 1750 környékén, vagy, hogy 1900-ra az USA és Európa a világtermelés jóval több mint négyötödét adta. Ezen túl, egyes felolvasott számértékek érdekes részletekre is

rávilágíthat. Példának okáért, hogy 1750-ben a Habsburg Birodalomnak nagyobb ipara volt, mint Angliának.

Fontos hangsúlyozni a népességnövekedés szempontját, különösen az Egyesült Államokban – ezért is „szükséges” a 14. diagram. Vigyázat! Figyeljék a vízszintes tengely értékeit, mert kivételesen nem balról jobbra „halad az idő” (fordítva ugyanis nem láthatnánk a korábbi adatokat).

Óravázlat

Óravázlat szerzője: Dupcsik Csaba

Téma (óra, foglalkozás címe)	1. „Gazdasági és társadalmi változások a fejlett országokban” 2. „Hatalmi viszonyok, katonai-politikai szövetségek a századfordulón” 3. „Gyarmatosítás és imperializmus”
Iskolatípus	☒ Középiskola
Évfolyam (vagy korosztály)	11. évfolyam
Nagyobb egység, témakör (fejezet, epocha, projekt címe)	„A nemzetállamok és az imperializmus kora (1849–1914)”
Csoport nagysága	☒ Osztály
Időtartam (perc)	25+ 10 + 25 perc (Az eszköz jellege miatt az óravázlat nem egy teljes órára, hanem annak csak egy részére vonatkozik.)
Célok (összefüggések, képességek, attitűdök)	Tartalmi célok: az ipari forradalom társadalmi-gazdasági-politikai következményeinek bemutatása. Módszertani célok: a diagramok felhasználhatóságának demonstrálása a mellékelt anyag segítségével.
Foglalkozás típusa	☒ Tanórai ☒ Tantermi
Munkaformák	☒ Frontális
Eszközök	Számítógép és projektor vagy interaktív tábla; esetleg: fénymásoló
Előkészületek	Diagramok keresése vagy megrajzolása

Tevékenység			
Idő (perc)	Tartalom	Tanulói tevékenységek	Eszközök
5 perc	1. „Gazdasági és társadalmi változások a fejlett országokban”	diagramok elemzése, korábban tanultak felidézése, majd közös megbeszélés	1-3. diagram. Az európai vasútvonalak hossza, 1830-1910 (km)
10 perc		diagramok elemzése, korábban tanultak felidézése, majd közös megbeszélés	4-5. diagram. A világ gyáripari termelése, 1830-1980
10 perc		diagramok elemzése, korábban tanultak felidézése, majd közös megbeszélés	6-7. diagram. Az iparban foglalkoztatottak aránya Franciaországban, 1860-1930 (%)
10 perc	2. „Hatalmi viszonyok, katonai-politikai szövetségek a századfordulón”	diagramok elemzése, korábban tanultak felidézése, majd közös megbeszélés	8-11. diagram. A nagyhatalmak ipari potenciálja, 1880-1913
15 perc	3. „Gyarmatosítás és imperializmus”	diagramok elemzése, korábban tanultak felidézése, majd közös megbeszélés	12-13. diagram. A világ ipari termelése, 1750-1900 (%)
10 perc		diagramok elemzése, korábban tanultak felidézése, majd közös megbeszélés	14. diagram. Egy főre eső iparosodottság, 1750-1900
Értékelés módja	Órai munka értékelése: mennyire sikerült a tanult ismereteket és a forrásokból nyert információkat egységbe fogni? Érdemes esetleg egyik diagramot „félretenni”, és egy témazáró dolgozat egyik kérdéseként felhasználni.		
Megjegyzések, javaslatok	A bölcsész végzettségű pedagógusok gyakran idegenkednek az ilyen „matekos” módszerek alkalmazásától, mint a grafikonok megrajzolása, pedig, viszonylag könnyen elsajátítható készségről van szó. A Word szövegszerkesztőben a „Beszúrás” → „Kép” → „Diagram” parancssorral behívható egy egyszerű próbadiagram, s néhány órás kísérletezés, próbálgatás után könnyen megtanulható, hogyan lehet ezt formázni. De természetesen beszkenelt, fénymásolt, letöltött diagramok is használhatók.		
Felhasznált irodalom	Diederiks, H.A. et al (szerk.): <i>Nyugat-európai gazdaság- és társadalomtörténet. A rurális társadalomtól a gondoskodó államig.</i> Ford. Kocsor Dóra. Budapest, Osiris Kiadó, 1995. Kennedy, Paul: <i>Nagyhatalmak tündöklése és bukása.</i> Budapest, Akadémiai Kiadó, 1992.		